

УДК 316.6

ОСОБЛИВОСТІ ПРАГНЕННЯ ДО САМОАКТУАЛІЗАЦІЇ ЖІНОК ЗРІЛОГО ВІКУ СЕРЕД ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ

Знанецька О.М., к. психол. н., доцент,
доцент кафедри соціальної психології і психології управління
Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара

Лазаренко В.І., к. соц. н., доцент,
доцент кафедри соціальної психології і психології управління
Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара

У статті проаналізовано й емпірично доведено, що жінки зрілого віку серед внутрішньо переміщених осіб мають вищі показники прагнення до самоактуалізації та незадоволеності потреб у самоповазі й визнанні порівняно із жінками зрілого віку, які не належать до зазначеної категорії.

Ключові слова: жінки, внутрішньо переміщені особи, самоактуалізація, зрілий вік.

В статті проаналізовано й емпірично підтверджено, що жінки з числа внутрішньо переміщених осіб мають вищі показники прагнення до самоактуалізації та незадоволеності потреб у самоповазі й визнанні порівняно із жінками зрілого віку, які не належать до зазначеної категорії.

Ключевые слова: женщины, внутренне перемещенные лица, самоактуализация, зрелый возраст.

Znanetska O.M., Lazarenko V.I. STRIVE FOR SELF-ACTUALIZATION OF INTERNALLY DISPLACED PERSONS (IDPs) (THE MATURE AGED WOMEN'S SAMPLE)

In the article it has been analyzed and empirically proved that the mature aged women from among internally displaced persons (IDPs) have higher indices of strive for self-actualization and necessities dissatisfaction in recognition and acceptance in comparison with women who do not belong to the mentioned category.

Key words: women, internally displaced persons (IDPs), self-actualization, mature age.

Постановка проблеми. Дослідження прагнення людини до самоактуалізації було й залишається актуальною проблемою з давніх часів і донині. Крім того, в мінливих умовах сучасного світу підвищується роль активного ставлення людини до власного життя, розуміння того, що вона є творцем у побудові власного життя, має спиратися тільки на себе, на власні ресурси. Усвідомлення ж і розвиток людиною власного потенціалу дає їй змогу ефективно реалізувати власні здібності в особистому, суспільному та професійному житті. Якщо на Заході прагнення до самоактуалізації й самореалізації вже стало «культурним стереотипом», то для нашого суспільства це питання залишається вельми актуальним.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Значний внесок у розробку проблеми самоактуалізації особистості зробили Д. Б'юдженталь, К. Гольдштейн, А. Маслоу, Р. Мей, Г. Олпорт, К. Роджерс, В. Франкл та інші. З вітчизняних авторів проблему самоактуалізації досліджували такі вчені, як К.О. Абульханова-Славська, І.А. Акіндінова, Т.І. Артем'єва, Д.Б. Богоявленська, Б.С. Братусь, Є.І. Головаха, В.А. Іванников, О.А. Конопкін, Д.О. Леонтьєв, А.В. Петровський.

Але нині дослідження механізмів та умов саморозвитку людини, реалізація її внутрішнього потенціалу залишаються актуальними в сучасній психології. Незважаючи на наявність певної кількості досліджень окремих аспектів самоактуалізації, аналіз наукової літератури показує, що існує певна складність і неоднозначність у розумінні поняття «самоактуалізація», виокремленні основних компонентів у її структурі, специфіці вияву на різних етапах життя й у різних сферах життєдіяльності. Сам феномен самоактуалізації підмінюється різними поняттями: «самореалізація», «самодетермінація», «самоактивізація», «самовизначення» тощо. Це свідчить про те, що до цього часу проблема самоактуалізації людини не вирішена до кінця. Також не досить дослідженим залишається аспект прагнення до самоактуалізації людини в складних життєвих обставинах.

Сьогодні значна кількість людей в Україні опинилася в складних життєвих обставинах унаслідок військового конфлікту й бойових дій, у результаті яких близько півтора мільйона людей з Автономної Республіки Крим, Донецької та Луганської областей стали вимушеними переселенцями, тобто внутрішньо переміщеними особами (далі –

ВПО). Серед ВПО 2/3 дорослого населення – це жінки [4, с. 7].

Серед вітчизняних авторів, які займаються питанням існування особистості в складних життєвих ситуаціях, можна назвати Л.І. Анциферову, О.О. Байєр, Б.С. Братуся, Л.Ф. Бурлачука, Ф.Ю. Василюка, Є.Є. Данилову, Є.Ю. Коржову, І.Г. Малкіну-Пих, К.В. Муздибаєва, М.А. Тишкову та інших; серед закордонних – К. Левіна, Р. Нісбетта, Л. Росса й інших.

Дані численних, в основному зарубіжних, досліджень показали, що травматичний досвід, який люди отримали, призводить до відстрочених негативних психологічних наслідків і перешкоджає людині досягти повної соціальної, професійної та особистісної реалізації.

Опинившись у нових умовах життя, значна кількість людей серед внутрішньо переміщених осіб уже дійсно тривалий час не може оговтатись від трагічних подій і знайти можливість власного застосування та адаптації. Але є й такі, хто знайшов у собі власні внутрішні ресурси для того, щоб продовжувати особисте і професійне життя в нових умовах.

Тому проблема прагнення до самоактуалізації ВПО набуває особливого значення та потребує емпіричного дослідження окремих її аспектів. Крім того, цікаво дослідити, як позначилися стресові події на прагненні до самоактуалізації людей зрілого віку, які не за своєю волею потрапили до категорії ВПО.

Постановка завдання. Мета дослідження – емпірично дослідити особливості прагнення до самоактуалізації жінок зрілого віку серед ВПО.

Об'єктом дослідження є самоактуалізація особистості, а предметом – особливості прагнення до самоактуалізації жінок зрілого віку серед ВПО.

Виклад основного матеріалу дослідження. Аналіз останніх досліджень і публікацій показав, що теорія самоактуалізації починає активно розроблятися в США в середині ХХ ст. групою вчених, у яку ввійшли Гордон Олпорт, Генрі Мюррей, Гарднер Мерфі, Джордж Келлі, Абрахам Маслоу, Карл Роджерс, Ролло Мей, Курт Гольдштейн, Шарль Бюлер, О. Хакслі, Д. Бьюдженталь.

Найбільш відомою й теоретично розробленою є теорія самоактуалізації А. Маслоу як теорія мотивів, де самоактуалізація розглядається як природна потреба людини в «повному застосуванні талантів, здібностей, можливостей тощо» [2, с. 109]. Разом із тим самоактуалізація – це рушійна сила розвитку особистості, мотив діяльності людини. Ці погляди А. Маслоу поділяли

К. Гольдштейн і К. Роджерс. У рамках гуманістичної психології були сформульовані основні постулати про сутність і рушійні сили розвитку людини, які полягають у такому: 1) людина є цілісною, ні вона сама, ні її внутрішній світ не можуть бути пояснені виключно фізіологічними процесами; 2) людське існування відбувається в соціокультурному середовищі, у контексті людських відносин, тому поведінка людини й особливості її психіки можуть бути пояснені з урахуванням міжособистісних і соціокультурних аспектів її розвитку; 3) людина має самосвідомість і здібності до самоусвідомлення й самопізнання, має властивості суб'єкта; 4) людина не є пасивним спостерігачем процесу свого існування, творить власний досвід і має право вибору; 5) людина є інтенціональною, тобто вона спрямована на майбутнє, її життя має мету, цінності й сенс [3, с. 56–57].

На основі теоретичного аналізу з'ясовано, що у вітчизняній психології дослідження проблеми самоактуалізації здійснювалося в рамках діяльнісного підходу (С.Л. Рубінштейн, П.Я. Гальперін, О.М. Леонтьєв та інші), а потім – системного й акмеологічного підходів (Б.Г. Ананьєв, К.О. Абульханова-Славська, А.О. Деркач, В.М. М'ясищев та інші), ідеї яких стали теоретико-методологічною основою вивчення потенційних можливостей особистості. Представники вітчизняної психології в теорії досліджували феномен самоактуалізації через такі категорії, як «діяльність», «система стосунків», «індивідуальність», «суб'єкт», «життєвий шлях» тощо. Суттєвим доробком у рамках цих підходів є висновок, що найважливіша якість людини – бути суб'єктом, тобто «творцем власної історії, власного життєвого шляху», ініціювати і здійснювати практичну діяльність, спілкування, поведінку, пізнання, спостереження й домагатися необхідних результатів.

Психологами також доведено, що людина перебуває в постійному процесі розвитку. Актуальна потреба в саморозвитку, прагнення до самовдосконалення є критерієм особистісної зрілості й водночас умовою її досягнення. Саме самоактуалізація стає вищим щаблем у розвитку особистості.

Період зрілості характеризується більш адаптованим підходом до життя, світосприйняття зрілої людини є значно ширшим, ніж у підлітків і молоді: особливого значення для дорослих набуває гнучкість поведінки, увялення про природу людини та пізнавальні потреби. Саме конструктивний характер проживання зрілого періоду життя зумовлений позитивним самостваренням; високим рівнем самоактуалізації; пози-

тивним сприйняттям часової перспективи, інтернальним локусом контролю, високим рівнем пізнавальних потреб і креативності; високим рівнем сенсожиттєвих орієнтацій; високим рівнем життєвого інтересу; відчуттям результативності життя; задоволеністю самореалізацією; емоційною насиченістю життя; цілеспрямованістю. Деструктивний характер проживання зрілого періоду життя пов'язаний із екстернальним локусом контролю, негативною часовою перспективою, негативним самоставленням, наявністю внутрішньої конфліктності й самозвинувачень, низьким рівнем сенсожиттєвих орієнтацій (відсутність інтересів у житті, оцінка життя як нерезультативного, відсутність цілей у житті).

Сучасними дослідженнями доведені фактори, які можуть стати перешкодою для самоактуалізації, серед них – зовнішні (соціальний вплив і груповий тиск, негативний попередній досвід, відсутність соціальної затребуваності) і внутрішні (захисні механізми, неконгруентність, дефіцит свободи, відсутність сенсу життя тощо). Сам же А. Маслоу зауважив, що більшість людей, якщо не всі, потребують внутрішнього вдосконалення й шукають його. Його власні дослідження дали можливість зробити висновки, що прагнення до реалізації наших потенціалів є природним і необхідним. Але лише незначна кількість людей, як правило, досягає її. Він вважає, що для цього є певні причини: більшість людей просто не бачать і не розуміють свого потенціалу, вони й не знають про його існування, не розуміють користі від самовдосконалення, тим самим зменшуючи шанси для самоактуалізації [2].

Ще одна перешкода для самоактуалізації, яку зазначає А. Маслоу, – значний негативний вплив, який зумовлений потребами безпеки. Тобто все, що збільшує страх і тривогу людини, збільшує так само й тенденцію до пошуку безпеки та захисту. Це сприяє тому, що людина, яка потрапляє в небезпечні для власного життя ситуації, має тенденцію набувати специфічні звички, дотримуватися старого, менш ефективного стилю поведінки, боротися за виживання, вдаючись до примітивних форм життєдіяльності, тим самим стримуючи процес самоактуалізації [2].

Саме ця ідея А. Маслоу про вплив небезпечних умов життя на самоактуалізацію людини є для нас цікавою з погляду предмета дослідження. Саме в сучасних умовах українських реалій дослідження умовень про особливості прагнення до самоактуалізації набуває особливого значення під час звернення до ситуації переживання особи-

стістю критичних життєвих ситуацій.

Ситуація внутрішнього переміщення, у якій опинилися люди, розглядається в психології як важка життєва ситуація та визначається як тимчасова подія в життєвому циклі, що породжує емоційне напруження і стреси, перешкоди в реалізації важливих життєвих цілей. Така ситуація об'єктивно порушує життєдіяльність людей, утруднює або навіть унеможлиблює реалізацію їхніх внутрішніх стимулів (мотивів, прагнень, цінностей) [4, с. 62].

А. Маслоу визначив самоактуалізацію як реалізацію потенціалу особистості, відкритості новому досвіду й уважав цю тенденцію ознакою психічного здоров'я людини [2, с. 110]. Тенденція до самоактуалізації може виявитися в результаті як поступового становлення особистості, так і позитивного вирішення кризового стану.

Методи й організація дослідження.

Гіпотезою дослідження є припущення, що мають місце певні відмінності в прагненні до самоактуалізації жінок зрілого віку серед ВПО порівняно із жінками зрілого віку, які не належать до зазначеної категорії.

Для з'ясування таких особливостей проведено емпіричне дослідження, у якому взяли участь 70 осіб, із них – 35 жінок віком 30–50 років серед ВПО, які проживають у м. Дніпрі та працюють за різним фахом у різних організаціях. Як контрольну групу обрано 35 жінок віком 30–50 років, які проживають у м. Дніпрі, мають різну освіту й також працюють за різним фахом. Для діагностики обрані такі психодіагностичні методики: «Самоактуалізаційний тест – САТ» (Е. Шостром), адаптація Ю.Є. Альшиної, Л.Я. Гозмана, М.В. Загіки, М.В. Кроз; «Методика діагностики ступеня задоволеності основних потреб» (метод парних порівнянь В.В. Скворцова, модифікація І.О. Акіндінової). Статистична обробка здійснювалась за непараметричним критерієм U-Манна-Вітні для незалежних вибірок і здійснена за допомогою комп'ютерного пакету статистичних програм SPSS (версія 22.0).

Результати емпіричного дослідження прагнення до самоактуалізації жінок зрілого віку подано в таблиці 1.

Відповідно до критеріїв оцінювання (до 40–44% – низький рівень прагнення до самоактуалізації, 45–55% – психологічна і статистична норма (середній рівень), 56–70% – високий рівень – реальне прагнення до самоактуалізації), отримані результати свідчать про те, що жінки зрілого віку серед ВПО мають високий рівень прагнення до самоактуалізації – 58,08%, який є суттєво вищим порівняно із жінками контрольної групи – 50,66% (це серед-

ній рівень). Крім того, переважна кількість (65,7%) жінок серед ВПО мають високий рівень, 25,7% – середній рівень, 11,4% – низький рівень прагнення до самоактуалізації. Водночас переважна кількість (57,1%) жінок контрольної групи мають середній рівень, лише 25,7% мають високий рівень і 17,1% – низький рівень прагнення до самоактуалізації.

Аналіз самоактуалізаційних профілів показав наявність відмінностей у прагненні до самоактуалізації жінок зрілого віку серед ВПО порівняно із жінками, які не належать до цієї категорії (таблиця 2).

Отже, емпірично встановлено, що всі складники прагнення до самоактуалізації в жінок зрілого віку серед ВПО мають вищий рівень вияву порівняно із жінками

Таблиця 1

Середні показники прагнення до самоактуалізації жінок зрілого віку

Шкали	Середні показники досліджуваних			Середні показники досліджуваних		
	ВПО			Контрольна група		
	бали	%	рівень	бали	%	рівень
Орієнтація в часі (ВО)	8,7	51,1	середній	8,9	52,1	середній
Підтримка (П)	52,5	57,7	високий	44,7	48,9	середній
Ціннісні орієнтації (ЦО)	11,9	58,9	високий	11,2	56,0	високий
Гнучкість у поведінці (Г)	13,5	56,2	високий	11,3	46,5	середній
Сензитивність до себе (Сен)	7,4	57,0	високий	6,8	52,1	середній
Спонтанність (Сп)	7,6	54,1	середній	6,8	48,4	середній
Самоповага (Сув)	10,3	68,1	високий	9,2	61,5	високий
Самоприйняття (Спр)	13,1	62,3	високий	10,3	49,1	середній
Уявлення про природу людини (Поп)	6,3	62,5	високий	6,1	60,3	високий
Синергія (Син)	3,9	56,3	високий	3,8	54,3	середній
Прийняття агресії (Па)	8,3	52,4	середній	7,2	45,7	середній
Контактність (К)	11,1	51,9	середній	9,7	48,4	середній
Пізнавальні потреби (Поз)	6,3	57,1	високий	5,8	53,0	середній
Креативність (Кр)	7,4	52,8	середній	7,5	53,9	середній
Загальний показник СА	170,3	58,1	високий	148,4	50,7	середній

Таблиця 2

Ієрархії самоактуалізаційних профілів жінок зрілого віку серед ВПО й контрольної групи

ВПО	Вияв у %	Контрольна група	Вияв у %
Самоповага	68,1	Самоповага	61,5
Уявлення про природу людини	62,6	Уявлення про природу людини	60,3
Самоприйняття	62,3	Ціннісні орієнтації	56,0
Ціннісні орієнтації	58,9	Синергія	54,3
Підтримка	57,7	Креативність	53,9
Пізнавальні потреби	57,1	Пізнавальні потреби	53,0
Сензитивність до себе	57,0	Сензитивність до себе	52,05
Синергія	56,3	Орієнтація в часі	52,02
Гнучкість у поведінці	56,2	Самоприйняття	49,1
Спонтанність	54,1	Підтримка	48,9
Креативність	52,8	Контактність	48,42
Прийняття агресії	52,4	Спонтанність	48,42
Контактність	51,9	Гнучкість у поведінці	46,5
Орієнтація в часі	51,1	Прийняття агресії	45,7

контрольної групи, а в самоактуалізаційному профілі жінок зрілого віку серед ВПО найвищий рівень мають самоповага, підтримка, гнучкість у поведінці, спонтанність, прийняття агресії, а найнижчий – креативність, контактність, орієнтація в часі. У жінок контрольної групи в самоактуалізаційному профілі найвищими виявилися такі складники прагнення до самоактуалізації: синергія, креативність, контактність, орієнтація в часі, а найнижчими є самоприйняття, підтримка, спонтанність, гнучкість поведінки, прийняття агресії.

Статистично значущі відмінності виявлені в показниках підтримки, гнучкості в поведін-

ці, спонтанності, самоприйняття, прийняття агресії, контактності, із суттєво вищими показниками в жінок зрілого віку серед ВПО. Також загальний показник прагнення до самоактуалізації виявився статистично вищим у жінок зрілого віку серед ВПО.

Дослідження розбіжностей у задоволеності основних потреб жінок зрілого віку обох груп досліджуваних подано в таблиці 4.

Статистична обробка показала, що за всіма основними базовими потребами показники жінок зрілого віку серед ВПО статистично відрізняються від показників жінок зрілого віку контрольної групи. У жінок зрілого віку серед ВПО найвищими

Таблиця 3

Установлення розбіжностей у показниках прагнення до самоактуалізації жінок зрілого віку серед ВПО й контрольної групи (КГ)

Складники прагнення до самоактуалізації	Середній ранг		Показник U-Манна-Вітні (Uemp.)	Рівень значущості розбіжностей
	ВПО	КГ		
1. Компетентність у часі (ВО)	34,53	36,47	646,500	0,686
2. Підтримка (П)	45,29	25,71	270,000**	0,000
3. Ціннісні орієнтації (ЦО)	37,71	33,29	535,000	0,359
4. Гнучкість у поведінці (Г)	42,17	28,33	379,000**	0,006
5. Сензитивність до себе (Сен)	39,24	31,76	481,500	0,121
6. Спонтанність (Сп)	40,24	30,76	446,500*	0,049
7. Самоповага (Сув)	39,57	31,43	470,000	0,091
8. Самоприйняття (Спр)	46,09	24,91	242,000**	0,000
9. Уявлення про природу людини (Поп)	38,60	32,40	504,000	0,189
10. Синергія (Син)	39,19	31,81	483,500	0,119
11. Прийняття агресії (Па)	41,46	29,54	404,000*	0,013
12. Контактність (К)	41,10	29,90	416,500*	0,020
13. Пізнавальні потреби (Поз)	39,90	34,10	458,500	0,066
14. Креативність (Кр)	36,90	34,10	563,500	0,560
Загальний показник СА	43,41	27,59	335,500**	0,001

Примітка: * $p \leq 0,05$; ** $p \leq 0,01$.

Таблиця 4

Установлення розбіжностей між показниками задоволеності основних потреб двох груп досліджуваних

Основні потреби	Середній ранг		Показник U-Манна-Вітні (Uemp.)	Рівень значущості розбіжностей
	ВПО	Контрольна група		
1. Потреба в самоактуалізації	27,74	43,26	284,000**	0,001
2. Потреба в самоповазі та визнанні	43,86	27,14	320,000**	0,000
3. Потреба в міжособистісних стосунках	22,61	48,39	163,500**	0,000
4. Потреба в безпеці	39,97	31,03	456,000*	0,049
5. Матеріальні потреби	41,21	29,79	412,500*	0,018

Примітка: * $p \leq 0,05$; ** $p \leq 0,01$.

виявилися показники потреби в самоповазі та визнанні, у безпеці, матеріальні потреби, а в жінок контрольної групи найвищими виявились показники потреби в самоактуалізації, у міжособистісних стосунках, потім у безпеці, найнижчими – у визнанні й

матеріальні потреби. Графічно результати подано на рис. 2.

Висновки з проведеного дослідження. Теоретично встановлено, що погляди на феномен самоактуалізації, особливості її вияву в житті й діяльності людини прак-

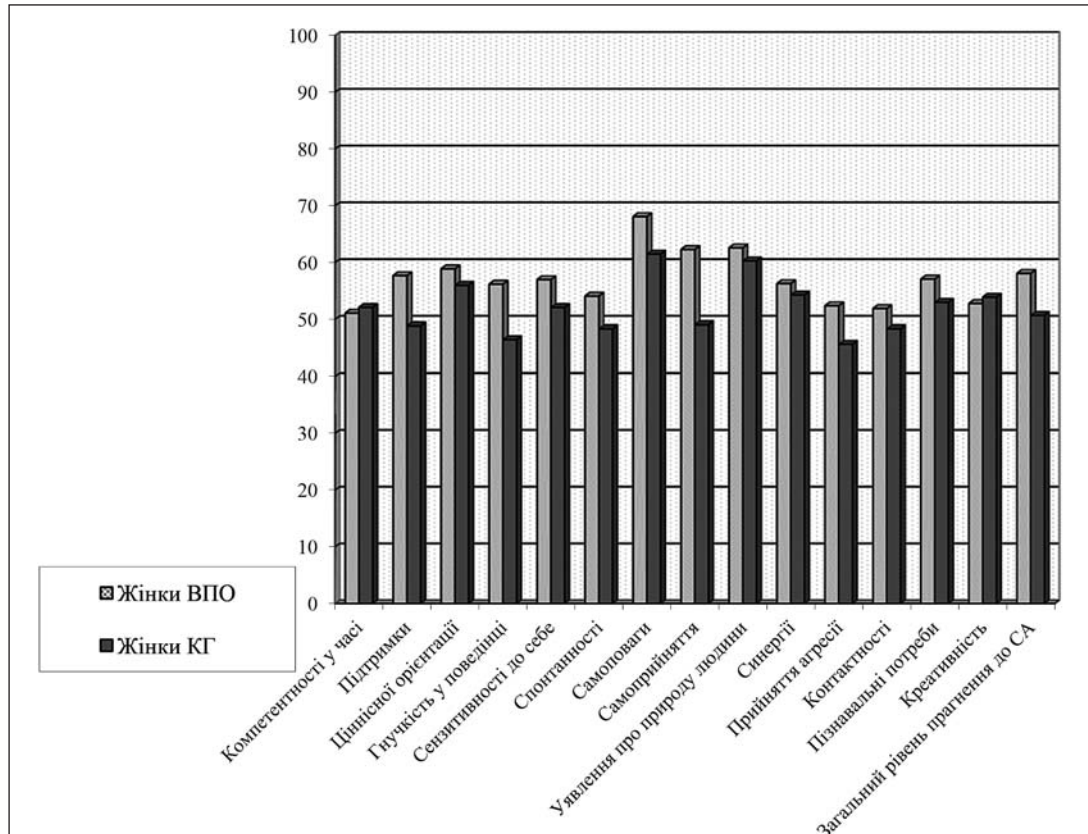

Рис. 1. Порівняння самоактуалізаційних профілів жінок зрілого віку серед ВПО й контрольної групи

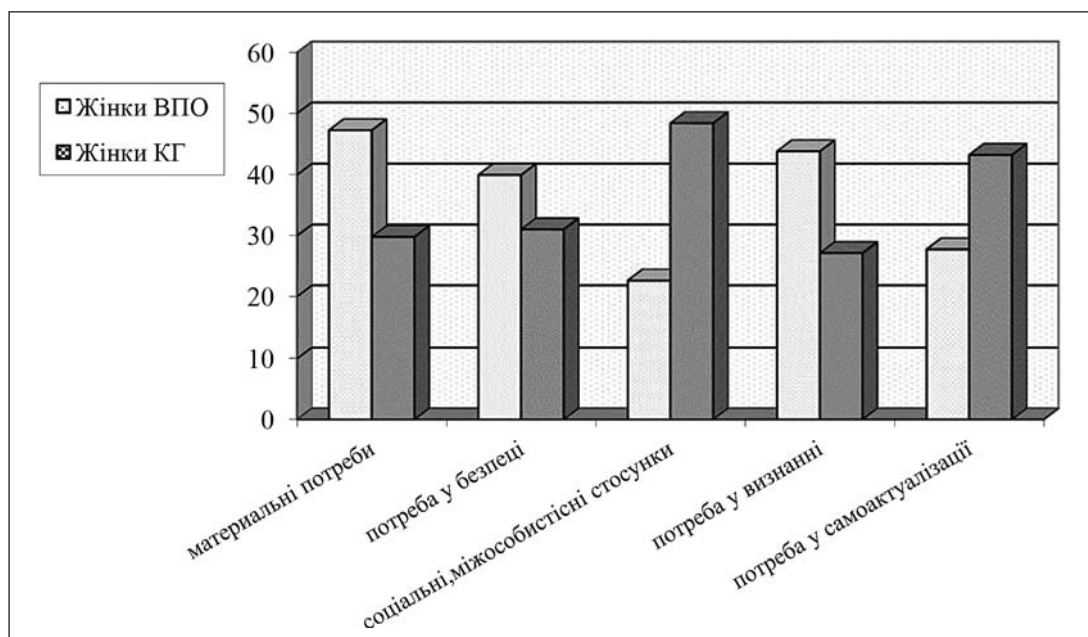

Рис. 2. Порівняльна характеристика показників задоволеності основних потреб жінок зрілого віку серед ВПО й жінок контрольної групи

тично збігаються в представників різних зарубіжних філософських і психологічних напрямів. В основі ідей самоактуалізації особистості в зарубіжній психології (К. Гольдштейн, А. Маслоу, К. Роджерс, В. Франкл, Г. Олпорт та інші) лежить положення про унікальність кожної людини, яка визначається здатністю усвідомлювати свою специфічність у кожен момент часу. У вітчизняній психології розуміння самоактуалізації обумовлене розробкою й застосуванням діяльнісного підходу (С.Л. Рубінштейн, П.Я. Гальперін, О.М. Леонтьєв), а надалі – системного й акмеологічного підходів (Б.Г. Ананьєв, К.О. Абульханова-Славська, А.О. Деркач, В.М. М'ясищев), які стали теоретико-методологічною базою вивчення потенційних можливостей особистості.

Теоретично з'ясовано, що самоактуалізація має вікові сензитивні періоди, які сприяють розвитку і становленню певних природних потенцій і здатні реалізуватися в навчальних, життєвих і професійних досягненнях. Саме в період зрілості самоактуалізація й задоволеність особистості самореалізацією є найвищими.

Ситуація внутрішнього переміщення вважається важкою життєвою ситуацією, яка породжує емоційне напруження і стреси, перешкоди в реалізації важливих життєвих цілей, об'єктивно порушує життєдіяльність, призводить до зниження активності, яскравості емоційних реакцій, утрати життєвих

інтересів, поведінки уникання, безконтрольної агресії.

Разом із тим результати емпіричного дослідження доводять, що жінки зрілого віку серед ВПО мають високий рівень прагнення до самоактуалізації, який є суттєво вищим порівняно із жінками контрольної групи. Статистично значущі відмінності виявлені в таких показниках самоактуалізаційного профілю, як підтримка, гнучкість у поведінці, спонтанність, самоприйняття, прийняття агресії, контактність із суттєво вищими показниками в жінок зрілого віку серед ВПО. Отримані результати також засвідчили, що жінки зрілого віку серед ВПО мають високий рівень незадоволеності потреб у самоповазі та визнанні, що, напевно, є для них суттєвим мотиватором у прагненні до побудови власного життя й самоствердження в нових умовах життєдіяльності.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Анцыферова Л.И. Личность в трудных жизненных условиях: переосмысление, преобразование ситуаций и психологическая защита / Л.И. Анцыферова // Психологический журнал. – 1994. – № 1. – С. 3–18.
2. Маслоу А. Самоактуализация / А. Маслоу // Психология личности. Тексты. – М., 1982. – С. 108–117.
3. Роджерс К. Клиент-центрированная терапия / К. Роджерс. – М. : Рефл-бук ; К. : Ваклер, 1997. – 320 с.
4. Соціально-педагогічна та психологічна допомога сім'ям з дітьми в період військового конфлікту : [навчально-методичний посібник]. – К. : Агентство «Україна», 2015. – 176 с.